

KĀDĀ VALODĀ RUNĀ DIASPORA? VALODAS SITUĀCIJAS DINAMIKA

Daina Grosa ir Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta pētniece. Viņas pētniecības jomas ir lietišķā valodniecība, socioloģija un cilvēkģeogrāfija. Pētījumi veikti Latvijas diasporā par dzimtās valodas uzturēšanu diasporā, bērnu remigrāciju valsts atbalsta kontekstā, kā arī migrācijas un remigrācijas emocionālo iespaidu uz bērnu labsajūtu. Pētījumi ir publicēti valsts pētījumu ziņojumos un prezentēti starptautiskās konferencēs. Maģistra grāds lietišķajā valodniecībā iegūts Monaša (*Monash*) Universitātē (Austrālijā), un pašlaik notiek doktora studijas Saseksas (*Sussex*) Universitātē (Anglijā).

Raksturvārdi: diaspora, dzimtās valodas uzturēšana, migrācija, remigrācija, psihosociālā labsajūta.

Ievads

Kopš Latvijas valsts neatkarības atjaunošanas pirms trīs gadu desmitiem un Latvijas iestāšanās Eiropas Savienībā 2004. gadā, Latvijas valstspiederīgajiem emigrējot uz ārvalstīm, mainījusies viņu valodu prasme un valodas lietošanas tendences. Dzīvojot ārpus Latvijas lingvistiskās vides, Latvijas diasporas locekļiem uzsākot dzīvi un integrējoties citās valstīs – strādājot, studējot un ikdienā sazinoties ar vietējiem iedzīvotājiem citā valodā –, neizbēgami jaunā mītnes zemes valoda, kā arī citas valodas, kuras nepieciešamas saziņai, diasporā tiek izmantotas pastiprināti.

Ir bijis svarīgi valodas lietošanas tendences diasporā monitorēt pētnieciskā ceļā, lai valsts varētu atbilstoši un laicīgi reaģēt, izstrādājot un piedāvājot diasporā mītošiem dažāda veida latviešu valodas apguves atbalsta pasākumus, kad tādi ir nepieciešami.

Pēdējos gados ir veikti vairāki pētījumi par Latvijas valstspiederīgo dzīvi diasporā, kā

arī par to, kāds ir Latvijā atgriezušos remigrantu skatījums uz dzīvi. Balstoties uz datiem, kas iegūti Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta (turpmāk – LU FSI) pētnieku grupas diasporas un remigrantu pētījumos *Latvijas emigrantu kopienas: nacionālā identitāte, transnacionālās attiecības un diasporas politika* (2014), *Atgriešanās Latvijā* (2016) un nesen veiktā pētījuma *Latvijas emigrantu kopienas otrajā vilnī – Labklājības un sociālās integrācijas izpēte likvidās migrācijas kontekstā: longitudinālā pieeja* (2019), var izdarīt būtiskus secinājumus par valodas lietojumu Latvijas diasporā un tā dinamiku. Secinājumi jau apkopotī gan Latviešu valodas aģentūras pētījumā *Valodas situācija Latvijā 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums*, gan nupat tapušā LU FSI pētnieku ziņojumā *Valodas situācija Latvijā: 2016–2020*, un secinājumos vērts ielūkoties, tos kontekstualizējot ar pasaulē pazīstamām sociolingvistiskām teorijām, kas saistītas ar valodu, migrāciju un etniskām kopienām.

Šajā publikācijā sniegts pārskats par latviešu valodas lietošanu diasporā galvenajās mītnes zemēs, kā arī par situācijas dinamiku,

izmantojot gan Latvijas Universitātes pētnieku apkopotos datus, gan ārējos apsekojumus. Pētījums veikts ar Latvijas Zinātnes padomes finansiālu atbalstu granta *Labklājības un sociālās integrācijas izpēte likvidās migrācijas kontekstā: longitudinālā pieeja* (Nr. LZP-2018/1-0042) ietvaros.

Diasporas likums veidojis ietvaru

2018. gada nogalē tika pieņemts un 2019. gada 1. janvārī spēkā stājās Latvijas Diasporas likums, lai stiprinātu Latvijas diasporas latvisko identitāti un piederību Latvijai, sekmētu latviešu valodas un kultūras saglabāšanu diasporā, kā arī atbalstītu un veicinātu diasporas pilsonisko un politisko līdzdalību. Latviešu valoda jaunajā Diasporas likumā tiek pieminēta vairākos pantos. 2. pantā nosaukti pieci likuma mērķi, un 3. un 4. mērķis ir

- 3) *sekmēt latviešu valodas un kultūras saglabāšanu diasporā;*
- 4) *izstrādāt un īstenot sistēmisku un pastāvīgu diasporas atbalsta politiku un pasākumus, kuri veicina diasporas latvisko identitāti un saikni ar Latvijas kultūru, ekonomiku, tautsaimniecību un zinātni, latviešu valodas, kultūras un tradīciju pieejamību diasporai un nodrošina labvēlīgus apstākļus remigrācijai* (Diasporas likums, 2. pants (3), (4)).

Savukārt no 13 diasporas politikas uzdevumiem divi ir vērsti uz latviešu valodas apguvi, saglabāšanu, aizsardzību un attīstību diasporā. Diasporas politikas īstenošanas princips latviešu valodas saglabāšana arī skaidri iezīmēta kā viens piemērs no latviskās piederības principiem. Likumā teikts, ka Izglītības un zinātnes ministrija

- f) *izstrādā un īsteno atbalsta pasākumus, kas vērsti uz latviešu valodas, arī latgališu rakstu valodas kā vēsturiska latviešu valodas paveida, un lībiešu valodas saglabāšanu, aizsardzību un attīstību diasporā,*
- g) *nodrošina valsts valodas prasmes pārbaūžu organizēšanu un pieejamību diasporai tās locekļu pastāvīgajās dzīvesvietās ārvalstīs, izsniedzot atbilstošu valsts valodas prasmes apliecību* (Diasporas likums, 6. pants, (3)(f), (g)).

Skaidrs, ka latviešu valodai likumā piešķirta būtiska nozīme diasporā saistībā ar diasporas latvisko identitāti, valodas saglabāšanu (uzturēšanu) un apguvi (pārsvārā bērniem), un likumā ietverti atbalsta pasākumi un darbības, kas Latvijas valstij būtu jāveic, lai diasporas politikas uzdevumus varētu īstenot.

Rodas jautājums – kādās valodās tad šobrīd runā Latvijas diasporā un vai šim faktam ir jāvelta īpaša uzmanība? Vai ir nepieciešams runāt par pasaules valodu saglabāšanu un aizsardzību? Lai uz šo jautājumu atbildētu, vajadzīgs šī brīža “momentuzņēmums”, lai iemūžinātu valodas situāciju diasporā. Kādas valodas Latvijas diasporā dominē, un vai mainās valodu lietojums?

Vēsturiskais fons, latviešu valodas statuss

Ina Druvieta (2016) ievadrakstā, veidojot ietvaru Latviešu valodas aģentūras pētījumam par latviešu valodas situāciju no 2010. līdz 2015. gadam, raksturo valodas politikas kā sociolingvistikas nozares vēsturisko fonu. 20. gs. 60. un 70. gados tādi pētnieki kā U. Weinreichs (*Weinreich*), J. Gampercs (*Gumperz*), E. Haugens (*Haugen*) u. c. pievērsās pētījumiem par valodu kontaktiem, valodu zudumu un atdzimšanu, multilingvismu, kas visi ietekmē valstu valodas politiku. Īpaši plašu ievērību guva Maikla Krausa (*Michael Krauss*) 1991. gadā teiktā uzruna Amerikas lingvistu biedrībai, kurā viņš brīdināja, ka “mums acīmredzami ir nopietni jāizvērtē savas prioritātes, lai lingvistika vēsturiski nekļūst par vienīgo zinātni, kuras vadībā nevērības dēļ pazuda 90% no tās jomas, kuras dēļ tā pastāv”¹.

I. Druvieta kā iemeslu pasaules valodu zudumam skaidro: “21. gadsimtā, kad fizisks genocīds pret kādu etnosu – valodas nesēju – ir izņēmuma parādība, galvenais iemesls ir vecāku un vecvecāku nespēja vai nevēlēšanās nodot savu valodu nākamajām paaudzēm.”² Ietekmējošo faktoru ir daudz, un tie ir dažādi, bet viens no galvenajiem, kas veicina lingvistisko asimilāciju, ir intensīvā urbanizācija. Pēc Dž. Fišmena (*Joshua Fishman*) paaudžu

¹ Krauss 1992, 10.

² Druvieta 2016, 16.

lingvistiskās pēctecības skalas (*Graded Inter-generational Disruption Scale – GIDS*), latviešu valodā 2015. gadā runāja vismaz 2 miljoni cilvēku un tā raksturojama kā 1. līmeņa nacionālā valoda, tātad latviešu valoda šobrīd skaitās neapdraudēta. Skaitliski 2015. gadā Latvijā dzīvoja 1 miljons 979,4 tūkstoši iedzīvotāju, bet aptuveni 370 000 latviešu mīt diasporas valstīs (t. i., dzīvo ārpus Latvijas)³.

Lai gan latviešu valoda neskaitās apdraudēta (valodas, kuru runātāju skaits pārsniedz 1 miljonu, tiek ierindotas absolūti drošo valodu grupā), tomēr ir jāņem vērā tas, ka ar latviešu valodu Latvijas lingvistiskajā telpā konkurē angļu un krievu valoda – divas no sešām starptautiskajām megavalodām –, kā arī uz valodas dzīvotspēju negatīvu ietekmi atstāj fakts, ka ārpus Latvijas valsts dzīvojošie piedzīvo dinamisku valodas situāciju, kurā, dzīvojot diasporā, spiediens uz valodas asimilāciju ir liels.

Tomēr kopumā latviešu valodas etnolingvistiskā vitalitāte arī vērtējama kā augsta, toties, skatoties uz lingvistisko attieksmi pret savu valodu, – uz vienu no kritērijiem valodas noturības noteikšanai –, parādās, ka tikai vairums runātāju (bet ne visi) atbalsta valodas saglabāšanu. I. Druviete norāda, ka normatīvie regulējumi un juridiskie mehānismi nav vienīgie, kas ietekmē valodas lietojumu, jo svarīgi ir atcerēties, ka “likums neattiecas uz valodu lietošanu Latvijas iedzīvotāju neoficiālajā saziņā” (Valsts valodas likums, 2(3). daļa), un “līdz ar to jāatzīst, ka tieši subjektīvais faktors jeb lingvistiskā attieksme latviešu etnolingvistisko vitalitāti neļauj atzīt par atbilstīgu valodu konkurences situācijai”⁴.

Dzimtās valodas pētniecība pasaulē

R. Lī (*Lee*) (2018), pētot imigrantus Kanādā un viņu pēcteču dzimtās valodas (*mother tongue*) prasmju uzturēšanu, uzsver, ka tā ir cieši saistīta ar viņu nacionālo un etnisko identitāti un imigrantu integrāciju. Vēsturiski teorētiskā tradīcija un pieeja imigrantu un viņu pēcteču valodas saskarsmei un apguvei galvenokārt ir bijusi vērsta uz pāreju no dzimtās valodas prasmēm uz jaunās mītnes

zemes valodu⁵. Uzsvars uz valodas nomainīgu (*language shift*) radās ar trīs paaudžu modeli, kurā ar katru nākamo paaudzi mītnes zemes valodas prasme uzlabojas, bet dzimtās valodas prasme pasliktinās⁶. Saskaņā ar šo modeli pirmā paaudze ir pārsvarā monolingvāla dzimtajā valodā ar ierobežotām mītnes zemes valodas spējām. Otrā paaudze, kura dzimusi mītnes zemē un kuras vecāki dzimuši izcelsmes valstī, ir bilingvāla dzimtajā valodā un mītnes zemes valodā (kaut viņi priekšroku dod mītnes zemes valodai)⁷, un trešajai paaudzei, kurai vecvecāki ir dzimuši izcelsmes valstī un kura pati ir dzimusi mītnes valstī, ir tikai mītnes valsts valodas prasmes⁸.

Ir vairāki pētījumi, kuros apstrīd šo trīs paaudžu modeli; kur atklājas, ka plaša angļu valodas prasmju apguve ne vienmēr nozīmē arī valodas nomainīgu uz angļu valodu kā vienīgo valodu un dzimtās valodas pilnīgu zudumu⁹. Tajās etniskajās kopienās, kur regulāri uz jauno mītnes valsti pārceļas arvien jauni imigranti no izcelsmes valsts (piem., meksikāņu imigranti ASV) un kur rodas iespējas valodu pielietot saskarsmē ar citiem imigrantiem, kuri dzimto valodu runā tekoši, tur šī valodu izmaiņa tik krasi arī nenotiek¹⁰. Mītnes valstī arī iespējams, ka mainījusies attieksme pret dzimtās valodas lietošanu ģimenē un bilingvisms tiek uztverts pozitīvi, novērtējot labumu, ko tas sniedz kognitīvi un izglītojošā ziņā¹¹.

Vērts mazliet ielūkoties jēdziena “diaspora” definīcijā, kā arī paskatīties vēsturiski latviešu valodas lietojumā un tā dinamikā trimdā, lai gūtu ieskatu valodas situācijā, kāda izveidojusies ārpus Latvijas dzīvojošiem valsts piederīgajiem, kuri iepriekšējā izceļošanas vilnī piedzīvojuši līdzīgas izmaiņas valodas lietojumā.

A. Lulle (2019), runājot par jēdzienu “diaspora”, skaidro, ka mūsdienās Latvijā šis jēdziens aptver “ārpus valsts teritorijas dzīvojošus Latvijas iedzīvotājus, kuri jūtas piederīgi

⁵ Fishman 1972; Stevens 1985.

⁶ Alba et al. 2002; Veltman 1983.

⁷ Lopez 1996.

⁸ Fishman 1972.

⁹ Alba et al. 2002.

¹⁰ Linton, Jimenez 2009.

¹¹ Alba et al. 2002; Linton, Jimenez 2009.

³ Druviete 2016, 30.

⁴ Turpat, 32.

Latvijai”¹². Šis ir politiski noteikts skaidrojums, kurš politikas plānošanas dokumentos tiek lietots kopš 2010. gada, kad Kultūras ministrijas kompetencē nonāca jautājums, kā koordinēt saikņu stiprināšanu ar diasporu. Termins gan ir akadēmiski strīdīgs, jo jēdziens ne visu pētnieku (kā arī pašu izceļojušo) acīs attiecināms uz visiem tiem, kas izceļojuši no kādas valsts. Bēgļu gaitās devušos terminoloģiski dēvē par trimdiniekiem, un tā pati sevi identificē arī ļaužu grupa, kas izceļojusi no Latvijas un to atstājusi Otrā pasaules kara laikā. Ir bijuši mēģinājumi atdalīt “vecu trimdu” no “jaunajiem emigrantiem”, kā arī “Rietumu diasporu” no “Austrumu diasporas”¹³. Katrai no šīm ļaužu grupām, kas izceļojušas no Latvijas, ir raksturīgas īpašības un vēsturisks konteksts, kas tās mazliet atšķir vienu no otras, bet kopumā rezultāts ir viens – tās (te iekļauti arī transnacionāļi, kuri daļu savu laika pavada Latvijā, daļu ārpus Latvijas) šobrīd pārsvarā par savu dzīvesvietu izvēlas valsti, kas ir ārpus Latvijas. Neskatoties uz to, 21. gadsimtā, saskaņā ar Latvijas valsts iestāžu politiku, arī trimdinieki, Krievijā dzīvojošie latvieši un viņu pēcteči tiek dēvēti par diasporas locekļiem. Tādā veidā tiek uzsvērtā viņu izcelsme un piederība Latvijai.

Trimdas pieredze

Turpinot ritināt trimdas pavedienu saistībā ar valodu un tās lietojumu ārpus Latvijas, valodniece Baiba Metuzāle-Kangere (2019) sniedz ieskatu valodas attīstībā trimdā līdz 1991. gadam. Tā kā šis iepriekšējais no Latvijas izceļojušo valstspiederīgo vilnis bija ievērojami liels – ap 200 000 – un ārpus Latvijas pavadītais laiks ieilga daudzu gadu garumā un vairākās paaudzēs, ir vērts to ņemt par pamatu pašreizējās diasporas pētniecībai. Trimdas latviešiem, dzīvojot nošķirtiem no Latvijas (Latvijas PSR), izveidojās tāda situācija, ka latvietība un valoda, kas tika uzturētas trimdā, bija, kā dēvē B. Metuzāle-Kangere, “valoda bez valsts”. Trimdā dzīvojošie latvieši turpināja “savu dzīvi kā minoritāt(es) svešās mītnes zemēs, kuras viņus integrēja savas valsts iekārtā,

¹² Lulle 2019, 225.

¹³ Zelče 2011.

pakļaujot latviešus asimilācijas procesiem”¹⁴. Viņa atzīst, ka mācības, kas gūtas, var noderēt Latvijas valsts attīstībā arī mūsdienās. Īpaši valodas uzturēšanas ziņā vērts skatīties, kā situācija attīstījās trimdā, lai varam vilkt paralēles ar to, kas notiek diasporā pašlaik.

Trimdas sabiedrība, kas izveidojās atsevišķās valstīs, kuras uzņēma bēgļus no Latvijas, faktiski uzņēma Latvijas valsts piederīgos, kuri vairākus gadus bija pavadījuši DP (DP – *Displaced Persons*) (t. s. dīpīšu) nometnēs, kas bija kā “Mazās Latvijas” – ar aktīvu sabiedrisko dzīvi, skolām, pat universitāti. Nokļūstot jaunajās mītnes zemēs, trimdinieki turpināja veidot paši savu “Mazo Latviju”, aktīvi pašorganizējoties un dibinot biedrības, organizācijas, skolas, un attīstīt citas pašdarbības iniciatīvas, kas, protams, veicināja latviešu valodas saglabāšanos vismaz pirmajā iebraukušo latviešu paaudzē.

Bet, par spīti latviešu trimdinieku aktīvai darbībai gan kultūras sfērā, gan latviešu valodas uzturēšanas jomā, laiks tomēr darīja savu un asimilācija bija manāma kā dabiska parādība, paaudzēm nomainoties laika gaitā.

B. Metuzāle-Kangere, aprakstot latviešu valodas situāciju jau agrajos gados trimdā, norāda:

Bažas par latviešu valodas izzušanu radās jau pirmajā posmā, kad atklājās, ka divvalodīgie bērni nerunā tik <īri> kā viņu vairāk vai mazāk vienvalodīgie vecāki. Vispār sāka valdīt uzskats, ka, ja nav pabeigta ģimnāzijas izglītība Latvijā, tad cilvēku nevar uzskatīt par labu latviešu valodas pratēju. Vēlāk pieļāva arī ģimnāzijas beigšanu Vācijas nometņu skolās par kritēriju labai latviešu valodas prasmei. Daudzi tā laika ‘vecās paaudzes’ latvieši nesaredzēja iespēju noturēt dzīvu un spraigu latviešu valodu, vērojot izmaiņas nākamās paaudzes valodā. (Metuzāle-Kangere 2019, 112)

Trimdā tika dibinātas latviešu nedēļas nogales skolas, kas trimdas sākuma gados (50. gados) bija domātas tām trimdinieku atvasēm (trimdas 2. paaudzei), kuru mājas valoda ģimenē bija latviešu valoda. Ar laiku, arvien pieaugot jauktām laulībām, mājas valoda daudzās ģimenēs jau vairs nebija tikai latviešu

¹⁴ Zelče 2011, 108.

valoda. Ja valoda tika lietota, tad nākamajā paaudzē tā vairs nebija dzimtās valodas līmenī – labākā gadījumā tā bija otrā, ģimenē mazāk lietotā valoda. B. Metuzāle-Kangere:

Latviešu valodas runātāju skaits saruka, veidojoties apziņai, ka runātāja mītnes zemes valodā var neaprobežoti izteikties, bet latviešu valodā uz katra soļa jālauza galva un nereti pūles nevainagojās ar daiļrunīgu, koptu, pat ne vienmēr ar pareizu latviešu valodu. (Turpat, 119)

Nav zināms, vai tajā laikā trimdā ir veikti empīriski pētījumi gan par to, kā paši trimdinieki vērtējuši savas latviešu valodas prasmes, gan arī par trimdas latviešu valodas runas variantiem. Tomēr ir vērts pieminēt, ka, trimdai formāli beidzoties 1991. gadā, kad Latvijas neatkarība tika atjaunota, divu paaudžu laikā latviešu valoda nebija izmirusi. Latviešu valoda tomēr turpināja pastāvēt vēl trešajā paaudzē, un tā vēl tika lietota ikdienā trimdas pēcteču ģimenēs valstīs, kur vēl darbojās trimdas kopienas.

2014. gadā tika aptaujāti ārpus Latvijas dzīvojošie otrās paaudzes bilingvālie bijušie trimdas skolu audzēkņi¹⁵. Aptauja bija pieejama tiešsaistē, kā arī izplatīta trimdas latviešu plašsaziņas telpā, un uz to atsauca 344 personas (lielākoties no ASV un Austrālijas, kā arī Kanādas, Lielbritānijas, Zviedrijas un Vācijas), kas apmeklēja latviešu skolu trimdā starp 1950. un 1991. gadu. Vairums (50%) latviešu skolu trimdā bija apmeklējuši 70. gados. Tieši par valodu runājot, 91% respondentu pārliciecināsi vai drīzāk piekrita, ka skolas apmeklēšana ir uzlabojusi viņu latviešu valodas zināšanas. 92% respondentu tomēr apzinājās, ka valodas prasme attīstījās, galvenokārt runājot latviski mājās, un 76% respondentu konstatēja, ka latviešu skola pozitīvi iespaidoja viņu valodas zināšanas. Tieši skatoties uz pašvērtējumu, respondenti paši savu latviešu valodas prasmi novērtēja kā samērā augstu (saprāšana – 86% tekoši, runātprasme – 76% tekoši, lasītprasme – 71% tekoši, rakstītprasme – 63% tekoši). Subjektivitātei šeit gan ir nozīme, toties tā apliecina, ka respondenti augstu vērtē savas saziņas spējas latviešu valodā. Jautāti, vai viņi

savus bērnus – 3. paaudzi – ved vai ir veduši uz latviešu skolu, 65% atbildēja pozitīvi, 28% negatīvi, un 6% (bijušie trimdinieki) dzīvo Latvijā.

Jāņem, protams, vērā, ka aptaujas respondenti, atsaucoties uz aicinājumu piedalīties aptaujā, paši aktīvi vēl seko latviešu plašsaziņas līdzekļiem un sociālajiem tīkliem un turpina izrādīt interesi par latvietību – citādi viņi par aptauju nebūtu uzzinājuši. Tomēr ir vērts pieminēt, ka valodas un kultūras uzturēšana, kaut mazam procentam, vēl turpinās 3. un dažkārt pat 4. paaudzē un šīs ģimenes vēl aktīvi darbojas trimdas sabiedrības struktūrās un uztur tradīcijas, kas pārmantotas no iepriekšējām trimdas paaudzēm. Turklāt, sākot ar 1991. gadu, trimdas sabiedrībai pamazām pievienojās no Latvijas izbraukušais jaunais emigrantu vilnis, kas ienesa svaigas asinis un nereti atdzīvināja vietām jau stipri panīkušu sabiedrību, un iedvesa jaunu elpu.

Vai raksta sākumā pieminētajos pētījumos par diasporu tiešām paveras sociolingvistes Inas Druvietes agrāk pieminētā aina – proti, ka pasaules valodu zuduma “galvenais iemesls ir vecāku un vecvecāku nespēja vai nevēlēšanās nodot savu valodu nākamajām paaudzēm”?

Diasporas pētniecība

Migrācijas pētnieku secinājumos par Latvijas diasporu šobrīd atklājas valodas zināšanu un lietošanas dinamika, un 2019. gadā iegūtie dati ir gan analizējami paši par sevi, gan arī longitūdināli salīdzināmi ar 2014. gada datiem¹⁶.

Pie ārvalstīs dzīvojošiem Latvijas valsts piederīgajiem pieskaitāmi gan etniskie latvieši, krievu tautības emigranti, kā arī mazs procents citu tautību emigrantu – kopumā skatoties, visi ārvalstīs dzīvojošie latvieši un Latvijas valstspiederīgie tiek saukti par Latvijas diasporu. Dati, kas tiek apkopotī aptaujā, ir ņemti no diasporas respondentu pašvērtējuma par savām un savu bērnu valodas spējām. Pētījuma dati rāda, ka kopumā 72% (salīdzinājumā ar 59% 2014. gadā) Latvijas diasporas pārstāvju paši savas latviešu valodas zināšanas vērtē kā “ļoti labas vai pārvaldu brīvi”. Skatoties uz

¹⁵ Grosa 2014.

¹⁶ Mieriņa et al. 2020.

diasporu griezumā pēc tautības, 86% latviešu, 51% krievu un 62% citu tautību diasporas pārstāvju pārvalda latviešu valodu brīvi. Datus ietekmē pāris faktoru, kā, piem., krievu tautības emigrantiem ir uzlabojušās latviešu valodas prasmes, vai arī fakts, ka latviešu valodu individuālie respondenti ir uzlabojuši tāpēc, ka viņi plāno tuvākā nākotnē atgriezties Latvijā.

Pēc etniskās piederības otrs būtiskākais faktors, pēc kura tiek noteiktas latviešu valodas zināšanas, ir latviešu valodas lietošana ģimenē. Izrādās, ka valodas lietojumu ģimenē neietekmē fakts, ka dzīvesbiedrs ir sveštautietis, – būtiski ir tas, vai latviešu valoda ģimenē tiek lietota ikdienā (arī ja tā tiek lietota līdztekus citai valodai). Ārpus Latvijas pavadīto gadu skaits arī ir viens no ietekmējošiem faktoriem. Valodu var sākt aizmirst arī tie diasporā dzīvojošie, kuri dzimuši un auguši Latvijā, ne tikai viņu bērni. Respondentiem ar Latvijas pilsonību ir labākas latviešu valodas zināšanas, tātad simboliskā saikne ar Latviju pamudina uzturēt valodas prasmes.

Ielūkojoties, kādas ir diasporā visplašāk izplatītāko valodu – angļu un krievu valodas – zināšanas, pētījumā atklājas, ka angļu valodas zināšanu līmenis 2019. gadā ievērojami uzlabojies salīdzinājumā ar 2014. gadu: pirmā emigrantu viļņa pētījumā no visiem respondentiem 74%, bet otrā viļņa pētījumā jau 78% angļu valodas zināšanu pašvērtējums bija “ļoti labas / dzimtā vai labas”. Krievu valodas zināšanās parādās pretēja aina – salīdzinot atbildes, kas saņemtas reizi piecos gados, visiem respondentiem neatkarīgi no tautības krievu valodas zināšanu pašvērtējums “ļoti labas / dzimtā vai labas” samazinājies no 77% līdz 67%.

Šis angļu valodas zināšanu līmeņa pieaugums un krievu valodas zināšanu līmeņa kritums ir dabisks, ja ģimenē un ikdienā tiek vairāk vai mazāk izmantotas katra no šīm valodām. Jo ilgāks laiks tiek pavadīts ārpus Latvijas, jo lielāka valodu izmaiņu tendence.

Sarunu valoda mājās ļoti ietekmē diasporas locekļu valodas prasmju uzturēšanu vai lejupslīdi. 2019. gadā 46% respondentu diasporā lieto latviešu valodu, 46% angļu valodu, 38% krievu valodu, 13% mītnes zemes valodu (ne angļu valodu vai krievu), 2% runā vēl kādā citā valodā. Salīdzinoši 2014. gadā latviešu valodu lietoja 42%, krievu 46% un kādu citu

valodu 39% respondentu (angļu valoda nav atdalīta no citām valodām).

Aina gan paveras mazliet citādāka, ja skatās tikai latviešu tautības respondentu ģimeņu saziņas valodu, jo kopš 2014. gada ir palielinājies (no 24% līdz 32%) to cilvēku skaits, kas ģimenē lieto gan latviešu, gan kādu citu valodu. Būtiski ir samazinājies (no 40% līdz 28%) to ģimeņu skaits, kurās latviešu valoda ir ģimenes saziņas valoda. Šāda krituma dēļ latviešu valodas saglabāšana ģimenē ir manāmi apgrūtināta.

Ieskatoties valodas dinamikā individuālā līmenī un salīdzinot 1073 respondentu (kuri aptaujas aizpildīja abos pētījumos) sniegtos datus pa gadiem (2014 un 2019), atklājas, ka 19% respondentu, kuri iepriekš latviešu valodu lietoja ģimenē, 2019. gadā to vairs nelieto, kurpretim 12% sākuši lietot latviešu valodu.

Faktori, kas ietekmē izmaiņas valodas lietošanā, – citā valodā biežāk runā, ja ir vēlme turpināt dzīvot ārzemēs. Latviski vairāk runā, ja bieži ciemojas Latvijā. Ja respondents regulāri sazinās ar ģimeni/draugiem Latvijā, tad arī ģimenē latviešu valodu lieto vairāk. Ja biežāk uzturas latviešu valodas vidē (šeit var arī pieskaitīt diasporas latviešu aktivitātes/pasākumus), tad ir arī lielāka iespēja, ka ieradums iesakņosies ģimenē.

Pētījumā arī tika izgaismots fakts, ka valodu zināšanas ir viens no būtiskiem faktoriem, kas ietekmē plānus palikt emigrācijā vai remigrēt. Kopumā 19% visu respondentu uzskata, ka grūtības latviešu valodas apgūšanā ir šķērslis, kas kavē atgriezties Latvijā, un, salīdzinot ar 2014. gadu, šis procents ir palielinājies. Turklāt 73% diasporas vecāku apgalvo, ka bērna iekļaušanos skolā vai pirmsskolā Latvijā traucētu bērna latviešu valodas zināšanu līmenis.

Respondentiem atbildot par savu nepilngadīgo bērnu latviešu valodas prasmēm, atklājās, ka vairāk nekā 50% Latvijas diasporas bērnu (arī krievu un citu tautību respondentu bērnu) latviešu valodas zināšanas ir “vājas”, “ļoti vājas” vai “nekādas”. Veicot regresiju analīzi, pētnieki secināja, ka galvenais faktors, kas iespaido bērna latviešu valodas zināšanas, ir latviešu valodas lietošana ģimenē. Vecāku motivācija un patriotisms vai piederības sajūta Latvijai ir viens no noteicošiem faktoriem – bez

vecāku dzinūļa valodas apguve nenotiks vai būs ļoti minimāla.

Intervijas ar diasporas pārstāvjiem sniedz dziļāku ieskatu

Šobrīd Latviešu valodas aģentūras uzdevumā tiek veikts pētījums par latviešu valodas lietošanu diasporā. Gan Eiropā, gan ārpus tās pētījuma ietvaros ir veiktas padziļinātas intervijas ar ģimenēm, kurās latviešu valoda tiek uzturēta ģimenē. No respondentiem pētnieki uzzina par valodas lietošanas paradumiem ikdienā ģimenē, kā arī par dažādiem citiem veidiem, kā latviešu valodas lietošana tiek veicināta diasporas ģimenēs. Padziļinātās intervijās atklājas respondentu viedoklis par valodas lietošanu un uzturēšanu daudz sīkākās niansēs, nekā iespējams uzzināt tiešsaistes aptaujā.

Tā, piem., kādā intervijā atklājas valodu lietošanas aina ikdienā. Abi vecāki ir no Latvijas, Lielbritānijā dzīvojuši 10 gadus, divi vecākie bērni pirmsskolas vecumā pārcēlušies uz Lielbritāniju ar vecākiem, jaunākais bērns dzimis Lielbritānijā. Abiem vecākiem angļu valodas zināšanas, kā saka pats respondents, ir *basic* līmenī – labā sarunvalodas līmenī. Atbildot uz jautājumu par to, kādā valodā ģimenē runā mājās pie vakariņu galda, viņš saka:

Es nezinu. Es vakariņās esmu baigi maz mājās, es esmu pārsvarā darbā. Tur jau ir tā lieta, ka sāk runāt latviski, bet tad ir uz pauzes, kaut ko nesaprot, un tad mēs pārejām uz angļu valodu, bet mēs ar sievu cenšamies latviski runāt. Viņas jau klausās, un tad prasa, kas tas par vārdu bija, ko tas nozīmē. Nav tā, ka viņas ir vienaldzīgas pret valodu. Ir 50 uz 50. Man jau arī kaut kā automātiski aiziet, un arī runāju angļiski reizēm, jo 10 gadi tomēr ir 10 gadi. Kaut kādas pēdas tajā valodā tas atstāj. Es arī runāju latviski, bet iestarpinās kaut kādi angļu vārdi iekšā, un to paliek arvien vairāk. (Respondents A, 10 gadus dzīvo Lielbritānijā)

Savukārt cita aina paveras kādā daudzvalodu ģimenē. Respondente dzīvo Polijā ar savu vīru cittautieti. Viņiem ir trīs Latvijā dzimuši bērni (viens pilngadīgs, divi sākumskolas vecumā). Par valodu, kas tiek lietota pie vakariņu galda, viņa stāsta:

Mums ir ļoti interesanta lieta mājās. Restorānā bieži cilvēki nāk klāt un prasa, kādā valodā mēs runājam, jo mēs runājam visās trijās valodās pie galda. Respektīvi, ja runā bērni ar tēti, tad viņi runā angļiski. Mēs varam pāriet uzreiz ar vīru krieviski, ja es kaut ko gribu iebilst iekšā. Ja es uzrunāju bērnus, tad es latviski ar viņiem runāju. Mēs visi varam diezgan labi pārmesties no vienas valodas uz otru. Principā mēs nepiedomājam pie tā. Tā mums ir – automātiski aiziet. (Respondente B, 3 gadus dzīvo Polijā)

Tātad ikdienā lietotā valoda nav pašsaprotama lieta – var notikt koda maiņa (*code switching*), kas var būt apzināta vai arī neapzināta, kā arī vienā sarunā katrs var runāt savā valodā un saprasties, vienam sarunu partnerim, iespējams, minimāli saprotot otra teikto.

Kad respondentēi B uzdeva jautājumu “Vai Jūs esat apmierināta ar pašreizējām bērnu latviešu valodas prasmēm?”, viņas atbilde liecināja par rezignētību, bet tomēr cerību, ka viņas pūles valodas uzturēšanā nebūs veltas:

Protams, ka nē. Man vienu brīdi uznāca tāda filozofiska doma – kam to latviešu valodu vajag, jo es tos bērnus varbūt spiežu iet uz to latviešu skoliņu, un vai tiem bērniem īsti to valodu vajag? Tā kā nē. Laikam man to valodu gribas saglabāt, lai bērni to zinātu. Tas ir no filozofiskā viedokļa, bet valoda, protams, ir mātes dzimtā valoda, un tie ir radnieki, kas tajā valodā runā. Jebkura valoda plusā, kuru tu zini, ir baigi labi un forši. Tas ir arī smadzenēm darbs, ja tu zini vēl vienu valodu. Tie ir plusi, kāpēc to valodu vajadzētu uzturēt un varbūt arī kaut kādā brīdī vairāk pamācīt kaut ko par garumzīmēm un kā tas viss lasās. Es domāju, ka tas ir tikai pluss, ja to varētu tā attīstīt. Protams, ir cits jautājums par laikiem un iespējām. Jā, es to gribētu. Tāpēc es arī sūtu savus bērnus pie omītes un mēs mēģinām kaut kā to visu saglabāt. (Respondente B)

Šī respondente, daloties savās pārdomās par to, kāpēc dzimtā valoda vispār jāmāca bērniem, atklāj savas iekšējās pretrunas; ka it kā, spriežot pēc loģikas, valoda nav vajadzīga, bet, skatoties pēc emocijām, valoda jāzina gan saziņai ar radiem, gan kā papildu valoda. Jautāts par to, kas ir lielākie izaicinājumi, uzturot

latviešu valodu ārpus Latvijas, respondents A atbild:

Šķērslis ir aizņemtība. Tu esi noguris. Sestdiena un svētdiena ir vienīgais laiks, kas tev ir no darba, ko tu gribi pavadīt savādāk tomēr. Man jau liels apbrīns ir tie vecāki, kuri dzīvo Anglijā un kuri tam velta laiku. Aplausi viņiem! Man nav, es nevaru. Varbūt man liekas, ka viņas [meitas] nebrauks atpakaļ uz Latviju un tur nestrādās, bet dzīvē viss var mainīties un sagriezties kājām gaisā. Viņas jau izlems beigās, kur un kā viņas dzīvos, bet valodu nekad nav par vēlu iemācīties. Viņas pabeigs universitāti te un varbūt brauks atpakaļ uz Latviju. Viņas jau zina, ka mācīsies valodu, bet viņām nav tā, ka viņām ir jāsāk no apaļas nulles. Viņām ir kaut kāda saprašana. Varbūt viņām būtu jāsāk runāt, bet bērns jau kautrējas kaut ko pateikt. Ja pateiks kaut ko nepareizi, tad atkal kaut ko pārmetīs. Es nekad neesmu satraucies par valodu. Ja viņas gribēs, viņām būs. Nav tā, ka mēs atbraucām uz Angliju un tagad tikai angļiski runāsim bez neviena vārda latviski. Tā valoda ir. Varbūt tā nav dominējošā valoda ģimenē, bet tā ir. Man un sievai tā ir dominējošā valoda. Tas īpatsvars ir 60 pret 40. 60% ir angļu valoda ģimenē un 40% – latviešu. (Respondents A)

Šajā situācijā latviešu valodai ir zināma loma dzīvē, bet galu galā dzīves neprognozējamības dēļ pati izvēle latviešu valodu apgūt labākā līmenī tiek atstāta uz to brīdi bērnu dzīvē, kad tas būs nepieciešams. Latviešu valoda netiek uzspiesta, tā ir daļa no ikdienas, bet otrā – mītnes zemes – valoda ģimenē dabiski sāk ņemt virsroku, un šī dinamika tiek pieņemta kā pašsaprotama lieta.

Arī ja valodiskā vide visapkārt ir kā visaptveroša jūra, tomēr, izjūtot cieņu pret savu dzimto valodu, ar pozitīvu attieksmi var daudz ko panākt:

Tā angļu valoda diemžēl, es nevaru pat paskaidrot, kāpēc. Viņa pārņem visu. Tas ir visās šūnās, tā angļu valoda nāk virsū, un uzturēt latviešu valodu [...] Es nezinu, es pat nezinu, ko es varētu vēl vairāk darīt. Bērniem arī ir dažādas spējas. Ir bērni, kam valodas nāk vieglāk un kam nenāk tik viegli. Viss kaut kas ir dzirdēts, kā trimdā ģimenes ir

uzturējušas ar kādām metodēm [...] Man ir robeža, ko es nedarišu, man ir savas metodes [...] Man brīžiem sirds lūst [...] Es kaut ko mēģinu, bet es nezinu, ko es vēl reāli varētu izdarīt, lai savā jauktajā ģimenē, kur man vīrs nav latvietis, uzturētu to latviešu valodu, lai netraumētu tos bērnus. Es gribu ar pacietību un mīlestību, es tiešām gribu pa labam. Un es ceru, ka pieņāks tas brīdis, ka vienā brīdī viņiem tas būs svarīgi pašiem, ne tikai tāpēc, ka mamma liek, bet pašiem kaut kur iekšā nāks tā interese un velēšanās to uzturēt un uzlabot, jo, teiksim, ja tas bērns 18 gadu vecumā aizvāksies no manas mājas, ar mani kopā nebūs un ja viņš nolems, ka viņam to nevajag, tad tur nekas nebūs. Es ceru, ka varbūt ar kaut kādu mīlestību, ar saiknēm ar Latviju... Kas nu kuram svarīgi, ka viņiem tas pašiem būs svarīgi tajā brīdī, kad es vairs nebūšu tā kā autoritāte, kas viņiem saka, kas jādara. Tāds ir mans mērķis, kaut kā iedot varbūt to mīlestību, interesi un cieņu, ka viņi paši atradīs veidu, kā uzturēt, tā kā viņiem pamati ir iedoti. (Respondente D, dzīvo ASV, vīrs amerikānis, 3 skolas vecuma bērni)

Toties, atbildot uz jautājumu par valodu un identitāti “Vai latvietis var justies kā latvietis, ja viņš neprot latviešu valodu?”, respondenta A atbilde liecina, ka teorētiski gan, viņaprāt, dzimtās valodas prasmes tomēr ir svarīgas, lai apliecinātu savu etnisko piederību:

Tad jau tu neesi latvietis, ja nesaproti latviešu valodu. Kā mēs zināsim, kas mēs esam, ja mums būs vienota valoda [Eiropā]? Ja Eiropā būs angļu valoda, tad tā būs nacionālā valoda un mēs eiropieši skaitīsimies. Tā ir mūsu identitāte. Latvietis ir latvietis, jo viņš zina latviešu valodu. Tas, kurš ir piedzimis un uzaudzis Latvijā, tam ir jāzina latviešu valoda. It īpaši, ja tu dzīvo Latvijā, tas ir svarīgi. (Respondents A)

Ne visi respondenti piekrīt, ka latviskā identitāte ir saistīta ar valodu. Spānijā dzīvojošā respondente C, atbildot uz jautājumu “Vai valoda ir svarīga latviskai identitātei?”, par jaunāko, Spānijā dzimušo, bērnu, saka:

Vajadzētu pastāstīt par latviešu kultūru, lai viņš varētu justies kā latvietis nedaudz, ka viņam ir daļa no tās Latvijas. Viņš jau

zina. Es puikam daudz ko stāstu par Latviju. Piemēram, ka latviešu valoda ir viena no visvecākajām valodām pasaulē. Es to stāstu ne tikai puikam, bet arī spāņiem. Protams, viņi saka, ka tā nevar būt, bet es ar to ļoti lepojos, lai viņš vismaz justu, ka viņa mamma ir no tās puses, kur ir visvecākā valoda. Kādreiz es gāju uz skolu un stāstīju nedaudz par Latviju. Mums pat bija tāds Ziemassvētku pasākums kā piparkūku cepšana. Es mācīju bērniem piparkūkas cept... Bērniem tas ir tāds riktīgs wow! Tās piparkūkas ir piparotas – tā, lai izjūt! (Respondente C, 3 bērni, vairāk nekā 10 gadus dzīvo Spānijā)

Gan kvantitatīvie, gan kvalitatīvie dati apliecina, ka Latvijas valstspiederīgajiem, dzīvojot diasporā arvien ilgāku laiku, māsaimniecībā vai ģimenē lietotās valodas dabiski piedzīvo valodas nomaiņu (*language shift*). Individuālās ģimenēs šis izmaiņas ir pilnībā atkarīgas no latviski runājošā ģimenes locekļa etniskās pašapziņas, attieksmes pret latviešu valodu, kā arī no viedokļa par to, vai latviešu valoda bērniem būs vajadzīga nākotnē. Dzīves nevaļas un straujuma dēļ, bieži vien arī noguruma dēļ pat neapzināti valoda var tikt lietota citā intensitātē, nekā, pēc pašu diasporas locekļu domām, tā tiek lietota. Valodas lietošanas pašvērtējums ir viena lieta, pavisam cita lieta ir tas, kas notiek reālā dzīvē, mikrolīmenī.

Secinājumi un ieteikumi

Latviešu valodas lietošanas izmaiņas, no vienas puses, liecina par Latvijas valstspiederīgo un ārpus Latvijas dzīvojošo tautiešu atvērtību dzīvi dzīvot citādāk nekā viņu bērnībā. Dzīvojot Eiropas Savienībā ar tās savstarpēji atvērtām robežām, jāreķinās ar daudzvalodību arī ģimenē. Iespēja bieži ceļot un samērā regulāri apciemot ģimenes locekļu izcelsmes valstis (gan mātes, gan tēva, ja ģimene ir jaukta) diasporas nošķirtību no Latvijas tomēr mazina.

Saskarsme un saites ar tuviem radiem Latvijā ir atspajds valodas zudumam, kas citādāk notiktu vēl ātrāk.

Latvijas valsts piedāvātie dažādie atbalsta pasākumi diasporā dzīvojošām ģimenēm valodas uzturēšanas, kultūras un pilsoniskās līdzdalības (etniskā pašlepnuma stiprināšanas) jomā stiprina Latvijas diasporas piederības sajūtu Latvijai, neskatoties uz to, ka diasporas dzīvesvieta var būt jebkura valsts pasaulē. Mobilitāte pasaulē un transnacionāls dzīvesveids ir jāuztver nevis kā izcelsmes valstu valodu zuduma nolemtība, bet drīzāk kā iespēja, kas diasporā dzīvojošajiem jānovērtē un jānodod tālāk.

Angļu valoda gan neapšaubāmi turpinās atstāt savu lielo ietekmi uz jebkuru diasporā mītošo ģimeni, jo tā ir ne tikai globālā saziņas valoda darbā un ģimenē, bet arī daļēji netiešā veidā viens no bērnu izglītojošiem līdzekļiem. No mazotnes, dzīvojot virtuālā vidē un ikdienā izmantojot dažādas platformas, lietotnes, mājaslapas, datorspēles, sociālos tīklus un citus tehnoloģiju veidus, kas ir lielākoties pieejami tikai angļu valodā, bērniem virtuālā vide spēlē lielu lomu viņu neformālā izglītošanas procesā. Šī parādība, protams, nav tikai Latvijas diasporas īpatnība, tā ir redzama gan pašā Latvijā, gan visā pasaulē.

Nobeigumā, atgriežoties pie Diasporas likuma pantiem, kur latviešu valodas un kultūras saglabāšana diasporā tagad ir valsts likumā nosprausta kā viens no mērķiem, valstij attiecībā uz diasporu būtu vēlams joprojām atrast arvien jaunus ceļus, kā Latvijas valsts piederīgajiem diasporā radīt interesi par Latvijas pozitīviem, pacilājošiem kultūras, izglītības un pilsoniskās līdzdalības pasākumiem gan virtuāli, gan klātienē tā, lai diasporā dzīvojošie tautieši caur arvien dažādākiem kanāliem justu saikni un piederības sajūtu Latvijai. Jo aktīvāka un plašāka būs diasporas iesaiste un līdzdarbība, jo lielāka būs vajadzība lietot latviešu valodu.

VĒRES

- Alba, R.; Logan, J.; Lutz, A.; Stults, B. (2002) Only English by the Third Generation? Loss and Preservation of the Mother Tongue among the Grandchildren of Contemporary Immigrants. *Demography*, 39, 3, 467–484.
- Diasporas likums. *Latvijas Vēstnesis* (14.11.2018.), 225. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/302998> (09.09.2020.).
- Druviete, I. (2016) Latviešu valoda pasaules sociolingvistisko procesu kontekstā. *Valodas situācija Latvijā 2010–2015. Sociolingvistisks pētījums*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra.
- Fishman, J. (1972) *The Sociology of Language*. Rowley, MA : Newbury House.
- Grosa, D. (2014) Trimdas skolu loma latviskās identitātes veidošanā un latviešu valodas mācīšanā no bijušo audzēkņu skatpunkta. *Latvija ārpus Latvijas. Kultūra, vēsture, emigrācija un nacionālā identitāte. Konferenču referātu krājums*. Rīga : Pasaules brīvo latviešu apvienība, 177–184.
- Krauss, M. (1992) The world's languages in crisis. *Language*, 68, 1, 4–10.
- Lee, R. (2018) Spousal Characteristics and Language Use at Home: Immigrants and Their Descendants in Canada. *Sociological Perspectives*, 61, 6, 874–893.
- Linton, A.; Jimenez, T. R. (2009) Contexts for Bilingualism among US-born Latinos. *Ethnic and Racial Studies*, 32, 6, 967–995.
- Lopez, D. (1996) Language: Diversity and Assimilation. Waldinger, R.; Bozorgmehr, M. (eds.) *Ethnic Los Angeles*. New York, NY : Russell Sage Foundation.
- Lulle, A. (2019) Diasporas izpratne nesenās migrācijas procesos. Krišjāne, Z.; Krūmiņš, J. (zin. red.) *Tautas ataudze Latvijā un sabiedrības atjaunošanas izaicinājumi*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.
- Metuzāle-Kangere, B. (2019) Valoda bez valsts. Veisbergs, A. (red.) *Valoda un valsts*. Rīga: Apgāds “Zinātne”.
- Mieriņa, I.; Koroļeva, I.; Saulītis, A. (2020) *Valodas situācija Latvijā: 2016–2020. Pētījuma rezultāti*. Rīga : LU Filozofijas un socioloģijas institūts.
- Stevens, G. (1985) Nativity, Intermarriage, and Mother-tongue Shift. *American Sociological Review*, 50, 1, 74–83.
- Valsts valodas likums. *Latvijas Vēstnesis* (24.09.1998.), 278. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/32854> (09.09.2020.).
- Veltman, C. (1983) *Language Shift in the United States*. Berlin : Mouton.
- Zelče, V. (2011) Migrācijas lielākās plūsmas. 19. gs. sākums – 1991. gads. *Latvija. Pārskats par tautas attīstību 2010/2011. Nacionālā identitāte, mobilitāte un rīcībspēja*. Rīga : LU Sociālo un politisko pētījumu institūts, 49–63.